

Ступак І. В.,

доктор філологічних наук, професор кафедри германських і східних мов
Міжнародного гуманітарного університету

Байлюк Н. О.,

здобувач кафедри германських і східних мов
Міжнародного гуманітарного університету

ГЕМІНАЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ У СЕРЕДИНІ СЛОВА В СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКОМУ ТА СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОМУ ПЕРІОДАХ (ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування гемінованих приголосних всередині слова у середньоукраїнському та середньовірхньонімецькому періодах. У роботі розкриваються спільні та диференційні риси гемінованих приголосних в зазначеному періоді.

Ключові слова: гемінація, геміната, амбісилабічні приголосні, фонема, слово.

Постановка проблеми. Фонетична природа гемінат є ясною і прозорою як з боку їхнього походження, так і з боку акустико-артикуляційної природи, проте їх фонематичний статус залишається предметом наукової дискусії. Питанням з визначення фонематичного статусу гемінованих приголосних сучасної української мови займалися А. М. Зелеський [1], І. І. Ковалик [2], П. П. Коструба [3], А. А. Медведєва [4], Г. М. Міжевська [5], А. А. Москаленко [6], М. Ф. Наконечний [7], Л. І. Прокопова [8], О. Н. Снявський [9], І. П. Сунцова [10], Г. В. Шило [11].

Проте кількість довгих приголосних фонем досі залишається спірним питанням:

- 12 довгих приголосних фонем [7, с. 199-201];
- 10 довгих приголосних [5, с. 69-72; 6, с. 36; 8, с. 79];
- 9 довгих м'яких приголосних [4, с. 93-94; 19, с. 132-134];
- 4 довгих приголосних [11, с. 226-231];
- 3 довгих приголосних [2, с. 4].

П. П. Коструба вважає, що українській мові не властива категорія довгих приголосних у протиставленні коротким приголосним не на межі морфем [3, с. 119-120].

У німецькій мові питанням визначення фонематичного статусу гемінованих приголосних займалися П. Айзенберг [12], Т. Бекер [13], О. фон Ессен [14], Ф. Зімлер [15], Л. Прокопова [16], Р. Сцепаняк [17], Г. Шмід [18], Г. Шунк [19]. Усі вчені підтримали визначення П. Айзенберга, що у німецькій мові геміновані приголосні є амбісилабічними приголосними, які відносяться, як до попереднього, так і наступного складу [12, с. 17]. Проте вимова таких амбісилабічних приголосних в одній морфемі характеризується одним звуком.

Невизначеність фонематичного статусу гемінованих приголосних в українській мові й відсутність зіставних робіт, присвячених дослідженню гемінованих приголосних на матеріалі української і німецької мов, становить **актуальність** даного дослідження.

Об'єктом дослідження виступають геміновані приголосні всередині слова в українській та німецькій мовах у середньоукраїнському та середньовірхньонімецькому періодах.

Матеріал дослідження становлять 39995 слівосформ середньоукраїнського періоду та 111621 слівосформи середньовірхньонімецького періоду, які були відібрані методом суцільної вибірки з текстів відповідного періоду.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що геміновані приголосні виникли як в українській мові, так і в німецькій мові внаслідок історичної палаталізації [j], яка привела до виняткової зміни уподібнення [j] до попереднього приголосного, напр., [tʃ]→[tʃ:] – [statʃa]→[statʃ:a]→стаття, [pʲ]→[p:] – [sipja]→[sip:a]→Sippe. У даних випадках відбулася повна прогресивна асиміляція йота з попереднім приголосним, тобто, процес взаємного пристосування в межах кореневого складу. На місці сполук типу K+ j виникали геміновані приголосні.

Вітчизняні дослідники називають збіг однакових звуків приголосних, що належать до складу різних значущих частин слова, подвоєними приголосними, наприклад, *оббіг-ти, письменник*, а ті, які утворилися внаслідок фонетичного процесу уподібнення, подовженими приголосними, наприклад, *життя, насіння*. [20, с. 152]. Подібне розрізнення роблять і зарубіжні дослідники, називаючи ті, що реалізуються на стику морфем, «несправжніми» гемінатами, а в одній морфемі – «справжніми» [21, с. 254-255].

У роботі гемінати визначаються, як: 1) подвійні приголосні, при артикуляції яких відбувається затримка розмикання (напр., рос. *оттого* (через те), *поддал* (піддав); 2) дві однакові приголосні в складі слова (напр., рос. *ванна* (ванна), франц. *immense* (неосяжний), італ. *femmina* (жінка) [22, с. 208].

Достатність вибірок текстів визначалася за допомогою відомої в лінгвістиці формули Р. Г. Піотровського [23, с. 295], згідно з якою біля 20 тисяч слововживань є необхідними для репрезентативності загальної частоти реалізації гемінат в середині слова.

На першому етапі досліджено українські [п-п], [т'-т'], [д-д], [д'-д'], [ж-ж], [ш-ш], [с-с], [с'-с'], [м-м], [н-н], [н'-н'], [л'-л'] та німецькі геміновані приголосні [р-р], [т-т], [г-г], [ф-ф], [s-s], [l-l], [n-n], [m-m], [r-r] відповідного періоду.

У ході дослідження було простежено, що в українській мові гемінати зустрічаються після наголошеної голосної,

наприклад: зі́лля, і перед наголошеною голосною, наприклад: здо́буття́, а в німецькій мові гемінати стоять тільки після наголошеної голосної, наприклад: o'ffene, ri'tterschaft.

Тому було виділено два види реалізації гемінованих приголосних, які ми зазначили, як Модель 1 і Модель 2, опираючись на висновок М. С. Трубецького, що геміновані приголосні мають два ступені змісторозрізнавальної довготи. При більшому ступені довготи перший приголосний консонантної групи (гемінати) є більш тривалим і сильним, а динамічний складовий наголос – висхідним; і навпаки – при меншому ступені довготи динамічний складовий наголос – спадним, а перший приголосний консонантної групи (гемінати) – коротким і слабким [24, с. 196-197].

Таблиця 1

Моделі гемінованих приголосних	Приголосні за способом творення						Всього	
	проривні		фрикативні		сонорні		Кіль-кість	
Модель 1			42	30	50	35	92	65
Модель 2	21	14	5	3	27	18	53	35
Разом	21	14	47	33	77	53	145	100

Геміновані приголосні були розподілені на три групи за способом творення: проривні, фрикативні, сонорні (табл. 1). Згідно даних таблиці 1 у Моделі 1 на першому місці за частотністю знаходиться група сонорних 35% (приклад 1), на другому місці – група фрикативних 30% (приклад 2):

...а над ними полковниковоє шляхта панове от гетмана коронного насиланняє были ... [25, с. 45];

...и на Запоро ажже послове королевские по Задніпру ходили [25, с. 110].

У прикладах 1, 2 геміновані приголосні знаходяться після наголошеного голосного, тобто, перший приголосний примикає до наголошеного, а другий приголосний розпочинає наступний склад. Таким чином, геміновані приголосні є амбісилабічними, тому що відносяться одночасно до двох складів, а їх артикуляційна напруга характеризується спадно-висхідним напрямком. Перепад напруги свідчить про реалізацію двох фонем.

У Моделі 2 на першому місці за частотністю знаходиться група сонорних 18% (приклад 3), на другому місці – група проривних 14% (приклад 4) і на третьому – група фрикативних 3% (приклад 5).

И под час бытности своей с козаком значним переясловским з Иваном Ілля'шем... [25, с. 47].

Після цього розповідається про похід царських і козацьких військ під Азов і здобуття цього міста [25, с. 156].

А Сірко, отвернувши на Медведовку, потянул ку Уманю задля скарбу Тетериного, которій и порабовали, як вишше'й написалося [25, с. 137].

У прикладах 3, 5 геміновані приголосні знаходяться перед наголошеним голосним, де перший приголосний фонетично примикає до наступного, утворюючи єдину фонетичну одиницю, а саме: довгий звук. Ця фонетична одиниця знаходиться на висхідному русі артикуляційної напруги, яка започатковує новий наголошений склад. Така фонетична спаяність звуків свідчить про реалізацію однієї фонем.

Отже, проаналізувавши гемінати в середині слова у середньокраїнському періоді, встановлено, що в українській

Модель 1 представляють геміновані приголосні, які зустрічаються після наголошеного голосного і розділяються на стику двох складів. Модель 1 характеризується спадно-висхідною артикуляційною напругою, наприклад: *камі́ння, erkénnen*.

Модель 2 представляють геміновані приголосні, які зустрічаються перед наголошеним голосним і не розділяються на стику двох складів, а започатковують новий склад. Модель 2 характеризується висхідною артикуляційною напругою, наприклад: *су-ддя́*.

Згідно статистичних даних у середньокраїнському періоді Модель 1 є найбільш частотною (табл. 1).

мові геміновані приголосні функціонують як дві фонем (приклади 1, 2) або одна (приклади 3, 5).

У середньокраїнському періоді, на відміну від середньокраїнського, простежується реалізація тільки Моделі 1. На першому місці по частотності виділилася група сонорних 86% (приклад 6), на другому місці – група проривних 8% (приклад 7) і на третьому – група фрикативних 6% (приклад 8):

ze einer ammen gegeben [26, с. 177];

sich, zwêne knappen sint hie bi [26, с. 281];

die pfaffen sagent uns maere [26, с. 37].

У прикладах 6, 8 перший приголосний примикає до наголошеного складу, другий започатковує новий склад. Завдяки гемінатам у німецькій мові зберігається двоскладове словотворення. Спостерігаємо функціонування амбісилабічного приголосного, який відноситься одночасно до двох складів. Геміновані приголосні характеризуються спадно-висхідною артикуляційною напругою. У середньокраїнському періоді «амбісилабічність» підвищувала силу з'єднання фонологічного слова, що призводило до стирання складової межі всередині слова, наприклад: *Mi[t]e*» [17, с. 204].

Таким чином, завдяки наголосу та зникненню редукованих проходило поступове примикання обох приголосних до наголошеного голосного і подвоєне написання почало виконувати допоміжну функцію – свідчити про коротку голосну, в середньокраїнському періоді започатковується розвиток амбісилабічних приголосних як однієї фонем, на відміну від середньокраїнського періоду, де амбісилабічні приголосні розглядаються як дві фонем, що об'єднують два склади.

Висновки. Отже, проведене дослідження дозволило встановити:

1. У середньокраїнському та середньокраїнському періодах гемінації підлягають три групи приголосних: сонорні, фрикативні та проривні. Перше місце за частотністю посідають сонорні геміновані приголосні як в українській, так і у німецькій мовах. Відмінність торкається частотності проривних та фрикативних приголосних. Так, в українській

мові друге місце за частотністю займають фрикативні приголосні, а в німецькій мові – проривні. Найменш частотними в українській мові є проривні, а в німецькій мові – фрикативні.

2. У середньоукраїнському періоді геміновані приголосні реалізуються як після наголошеної голосної (Модель 1), наприклад: *камі'ння*, так і перед наголошеною голосною (Модель 2), наприклад: *здобуття'*. Геміновані приголосні характеризуються спадно-висхідною і висхідною артикуляційною напругою.

3. У середньовісхіднонімецькому, на противагу середньоукраїнському періоду, геміновані приголосні функціонують тільки після наголошеної голосної (Модель 1), наприклад: *pfa'ffen*, і характеризуються спадно-висхідною артикуляційною напругою.

4. У середньоукраїнському періоді гемінати в середині слова після наголошеної голосної функціонували як амбісилабічні приголосні, що покращувало складову межу, а перед наголошеною голосною вони започатковували новий склад. Таким чином, у середньоукраїнському періоді відбувається розподіл гемінованих приголосних на гемінати і амбісилабічні приголосні.

5. У середньоукраїнському періоді геміновані приголосні можуть бути представлені, як двома фонемами, наприклад: *камі'ння*, так і однією фонемою, наприклад: *здобуття'*.

6. На початку середньовісхіднонімецького періоду геміновані приголосні реалізуються як дві фонеми. Проте у середньовісхіднонімецькому періоді завдяки наголосу, а саме: після наголошеного короткого голосного, відбувалося стирання складової межі всередині слова між гемінованими приголосними, що призвело до утворення однієї фонemi, наприклад: */pfafn/ > Pfaffen* (святики).

Таким чином, геміновані приголосні у середньоукраїнському періоді представляють дві гомогенні фонеми після наголошеної голосної і одну довгу фонему перед наголошеною голосною, а в німецькій мові геміновані приголосні розглядаються в середині слова як одна фонема.

Література:

1. Зелеський А. М. Подовжені приголосні у фонологічній і морфологічній системах української мови / А. М. Зелеський // Мовознавство. – 1980. – № 6. – С. 56-65.
2. Ковалик І. І. Про довгі приголосні фонеми в сучасній українській літературній мові / І. І. Ковалик // Вісник Львівського державного університету ім. І. Франка: Сер. філол. – Львів, 1973. – Вип. 8. – С. 3-12.
3. Коструба П. П. Про систему приголосних фонем сучасної української літературної мови / П. П. Коструба. // Питання українського мовознавства. Кн. 5. – 1962. – С. 112-121.
4. Медведєв А. А. Система фонем сучасної української літературної мови / А. А. Медведєв // Статистичні та структурні лінгвістичні моделі. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 86-96.
5. Мижевская Г. М. Замечания о происхождении и развитии согласных в восточнославянских языках / Г. М. Мижевская // Очерки по сравнительной грамматике восточнославянских языков (под ред. Н. И. Букатевича). – Одесса, 1958. – С. 59-75.
6. Москаленко А. А. Фонетика сучасної української літературної мови / А. А. Москаленко. – Одеса: Вид. Одеського державного університету ім. І. І. Мечнікова, 1947. – 48 с.
7. Наконечний М. Ф. Фонетика // Курс сучасної української літературної мови за ред. Л. А. Булаховського: посібник для філол. фактів ун-тів і фак-тів мови та літ-ри пед. ін-тів. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1951. – С. 126-287.
8. Прокопова Л. І. Приголосні фонеми сучасної української літературної мови. Експериментально-фонетичне дослідження / Л. І. Прокопова; за ред. вид. Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 1958. – 112 с.
9. Синявський О. Н. Спроба звукової характеристики літературної

- української мови / О. Н. Синявський // Наукові записки Харківської науково-дослідчої кафедри мовознавства. – № 2. – ДВУ, 1929. – С. 5-33.
10. Сунцова І. П. Фонетика іностраних мов у інститутах і на факультетах іностраних мов / І. П. Сунцова. – К., 1946. – 187 с.
 11. Шило Г. Ф. Палатограми українських звуків і система фонем української мови / Г. Ф. Шило // «Питання слов'янського мовознавства». – Кн. І. – Львів, 1948. – С. 226-231.
 12. Eisenberg P. Der Laut und die Lautstruktur des Wortes / Peter Eisenberg, Hermann Gelhaus, Helmut Henne, Horst Sitta, Hans Wellmann. Duden, Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. 6. neubearbeitete Auflage. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1998. – S. 17-53.
 13. Becker T. Einführung in die Phonetik und Phonologie des Deutschen / Tomas Becker. – WBG, Darmstadt, 2012. – 130 s.
 14. Essen, Otto v. Überlange Vokale und gedehnte Konsonanten des Hochdeutschen / Otto von Essen. // In: Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft, Vol. Berlin: Akademie-Verlag, 1957. – bd. 19. – S. 239-244.
 15. Simmler F. Die westgermanische Konsonantengemination im Deutschen unter besonderer Berücksichtigung des Althochdeutschen / Franz Simmler. – München, 1974. – 430 s.
 16. Прокопова Л. І. Вступний курс фонетики німецької мови для вузів: [навч. посібник] / Л. І. Прокопова – К.: Грамота, 2004. – 136 с.
 17. Szczepaniak R. Der phonologisch-typologische Wandel des deutschen von einer Silben- zu einer Wortsprache / Renate Szczepaniak. Walter de Gruyter•Berlin•New York, 2007. – 354 s.
 18. Schmid H. U. Mittelhochdeutsch. Gemination. / W. Schmidt. Geschichte der deutschen Sprache. Ein Lehrbuch für das germanistische Studium. 11. Auflage. S. Hirzel. Stuttgart, 2013. – S. 298-299.
 19. Schunk G. Studienbuch zur Einführung in die deutsche Sprachwissenschaft / Gunther Schunk. Königshausen & Neumann, Würzburg, 2002. – 214 s.
 20. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Частина І. – Вид. 3. – К.: Вид-во «Радянська школа», 1965. – 424 с.
 21. Hall T. Alan: Phonologie: eine Einführung / T. Alan Hall. – Berlin; New York: die Gryuter, 2000. – 360 s.
 22. Зализняк А. А. Геминати / А. А. Зализняк. – Большая советская энциклопедия: В 30-ти. – М.: «Советская энциклопедия», 1971. – Т. 6. – С. 208.
 23. Пиотровский П. Г. Математическая лингвистика / П. Г. Пиотровский, К. Б. Бектаев, А. А. Пиотровская: [учебное пособие]. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1977. – 383 с.
 24. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Пер. с нем. А. А. Холодович; Ред. С. Д. Кацнельсон / Н. С. Трубецкой. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 372 с.
 25. Літопис Самовидця. – Київ: Наукова думка, 1971. – 177 с.
 26. Tristan Gottrid von Straßburg [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hsaugsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/13Jh/Gottfried/got_tr00.html.

Ступак І. В., Байлюк Н. О. Гемінація согласних в середньоукраїнському і середньовісхіднонімецькому періодах (сопоставительний аналіз)

Анотація. Стаття посвячена дослідженню особливостей функціонування гемінованих согласних в середині слова в середньоукраїнському і середньовісхіднонімецькому періодах. В роботі розкриваються общі і дифференціальні черти гемінованих согласних в указанному періоді.

Ключевые слова: гемінація, геміната, амбісилабічне согласне, фонема, слово.

Stupak I., Bailiuk N. Gemination consonants within a word in the Middle Ukrainian and Middle High German periods (contrastive analysis)

Summary. The article is devoted to the functioning of geminate consonants within a word in Ukrainian and German in the Middle Ukrainian and Middle High German periods. In this paper reveals the common and differential features geminated consonants in Ukrainian and German.

Key words: gemination, geminate, ambisilbische consonants, phoneme, word.